

LJUBLJANSKI ZVON

Mesečnik za književnost in prosveto

XLIV. letnik

1924

10. številka

K. Ozvald / *Veronika Deseniška,* *naš veliki kulturni dokument*

To že ni več blago, to je meglica,
večerna zarja, zrezana na kosce,
zravnana in povezana v zavitke. (42)

Ali si že čital «Veroniko Deseniško», me tik pred počitnicami
vpraša prijatelj lepoznanec.

Ne. In ti?

Nisem. Ni bilo denarja, da bi jo kupil. Sicer pa kdo ve, ali
tudi s to svojo dramo ne doživimo zopet razočaranja, je dejal
prijatelj.

Nekaj dni po tem razgovoru sem šel na počitniški oddih in
s seboj vzel tudi Veroniko Deseniško. In ko sem začel tragedijo
čitati, se mi je zazdelo, da je prvega dejanja — samo pocinglja-
vanje z besedo, brez pravega «dejanja»; sicer pa slastno po-
cingljanje; da sem kar nehote nekatera mesta čital na glas.
Zato sem se, na preži za «dejanjem», vnovič lotil čitanja od kraja
pa počasi. In glej čudo, ob vodstvu kakor da pritrkavajoče in pa
divno slikovite besede Župančičeve se je pričelo čudežno «de-
janje»: prelestno romanje in razgledovanje po tistih v nedogled
segajočih, pa sicer skritih katakombah človeške duše, ki ji, kakor
preznačilno pravi Ivan Cankar, ni dna.

Dal sem potem Veroniko še gospodični, ki je knjigo videla na
moji mizi in me prosila zanjo. Hlastaje prebravši prvi akt, mi
hoče knjigo vrniti, češ, da — to ni nič. Pa ji dem, da naj poskusi
še enkrat z mirnejšim taktom brati. In je brala, brala, prebrala
knjigo enkrat, dvakrat in zopet znova brala ter mi motu proprio
priznala, da — tako lepe knjige še ni čitala. —

In tako stopa pred človeka, ki mu je kaj — Prešeren bi rekel
«slovenstva» mari, pilatovsko vprašanje: Quid est veritas? Kaj je
polna resnica o Župančičevem literarnem umotvoru z imenom
«Veronika Deseniška»?

Jaz bi dejal takole: Ako hočemo «Veroniki Deseniški» od-
kazati pravo mesto v zakladnici naše in v zakladnici splošne
kulture, tedaj se je že treba nekoliko pomeniti z načelnim vpra-
šanjem, kaj je vloga umetnosti v ekonomiji človeškega duha.

Ne bo menda ugovora, če rečem, da je umetnost docela svoje-
vrstno in pa vseskozi avtonomno kulturno področje in ne kakšno
peto kolo poleg drugih kulturnih področij, to se pravi: poleg
znanstva, tehnike, gospodarstva, politike, religije... Vsa ta pod-
ročja si dajejo sicer opravlja z enim ter istim svetom in
življenjem, toda vsako z drugačnega, čisto samosvojega vidika:
znanstvo si prizadeva dokopati se do resnice, do brezpogojne
resnice z ozirom na posamezne pojave sveta in življenja; tehnika
skuša ob eksaktnem porabljanju prirodnih sil do čim večje
mere dvigniti udobnost našega življenja; ob vodilu verstva išče
človeška duša zadovoljivega razmerja do neskončnosti in več-
nosti itd.

In umetnost? No, bistvo umetnosti je v tem, da nam z naj-
različnejšimi izrazili, bodisi s pomočjo besede ali barve ali glasov
ali likov... prikazuje kos življenja ali sveta tako, to je od takih
strani in pa do takih globin in višin, kakor ga je samo umetnik
gledal v izvoljenih hipih in kakor bi ga drugi, poprečni ljudje brez
njegovega umotvora težko da ugledali, oziroma doznali. In tako
je torej umetnik človek, ki ob svoji umetnini drugim ljudem,
«občinstvu» odpira dušo za pogled v sicer istinite, a ne sleher-
nemu očesu a priori vidne, oziroma sleherni duši doznavne vitre
življenja in sveta.

Poslanstvo prave umetnosti je, kakor razvidno poudarja Max
Scheler — o d k r i v a n j e n o v e g a, p r o n i c a n j e v d o s l e j n e z n a n e
stvari vnanjega in pa duševnega sveta. Samo reproduciranje
danega (v zmislu «verizma») da je odveč, a subjektivno izmiš-
ljanje s pomočjo fantazije enodneven pojav, brez pomena za vse
tiste, ki niso taki ali tako udeleženi na njem.

A poglavitni pripomoček, ki je umetniku na razpolago za
razgrinjanje tega, kar običajnemu pogledu zastirata konvencija in
«pravilo», je — u s t v a r j a n j e n o v i h i z r a z i l. Na področju
literarne umetnosti to najbolj elementarno izpričuje pristna na-
rodna pesem. Zato pa je velik lirik, dramatik, romanopisec...
tudi velik dobrotnik svojega naroda — kot jezikovni za-
kladokop. In vsi, kar nas je običajnih ljudi, pač predobro
vemo, ko bi radi kaj neobičajnega povedali, da «komaj za vsako
deveto stvar je beseda, za najglobljo, za najbolestnejšo je ni»
(Cankar).

In ta faktum ima silno velik pomen v dinamiki duševnega življenja, posameznikovega in socialnega. Doživljaj, ki je zanj beseda, ti vse drugače stopa v zavest, nego pa kaj neizraznega. Vzdih

O ti! ... O kdo? ... Ah, neizraženi
in neizrazni, naj srce te čuti...

(Kette, Moj Bog, VII.)

ta vzdih je temu pač najlepši dokaz. To je tudi glavni razlog čudnemu pojavu, da zaznavanje samega sebe, to se pravi opazovanje lastnega jaza pa njegovih svojstev in doživetij v modernem leposlovju izkazuje neprimerno več duševnih odtenkov, nego pa antična in srednjeveška literatura. Novi izraz, ki ga je pesnik ali pisatelj ustvaril za svoje doživetje, je čitatelju povod, da ob svojem doživljanju prej ali slej opazi to, kar v istini odgovarja novi jezikovni tvorbi.

X. Zato pa čujte izobraževalci naroda, veliki in majhni! «Dušo zdravega in rastočega naroda oblikuje pisatelj in filozof. Še tako slaven pravnik, inženjer, kirurg, politik, četudi svetovnega imena, nima vpliva na narodovo dušo. Tudi historik vsebuje takih sil — ako je pesnik, n. pr. Palacký, a ne Tomek. Kar je (češki) narod danes, zahvaljuje svoji literaturi. Tem, ki so bili pred nami, nam, ki bdimo nad njegovo dušo v sedanji dobi.» (I. S. Machar).

In kako se odraža «Veronika Deseniška» v odsvitu teh ugotovitev? Poglejmo v ta namen njen sujet!

Veronika, graščakova hči iz bolj samotnih Desenic v hrvaškem Zagorju, je sanjavo, «neučakano» dekle v polnem razcvitu mladosti, pravo «dete iz pravljice», ki z vsem žarom svoje prve ljubezni ob slučajnem srečanju vzplamti za lepega viteza Friderika iz mogočne in veleugledne rodbine celjskih grofov pa z donhuansko dušo, kateri ji strastno vrača njeno ljubezen. Veronika ne ve, da je Friderik oženjen in sicer oženjen z damo iz visokega rodu: z Jelisavo Frankopansko, katera «na Golgati ljubezni» z vdanostjo prave mučenice prenaša jako pisanih vrst nezvestobo svojega soproga. Jelisava se sicer sama zastrupi, ko izve, da si je Veronika, ki jo je Friderik kot njeno «dvornico» spravil v svojo stalno bližino, že ob tistem prvem srečanju pod očetovim gradom — osvojila srce njenega moža. Vzeti pa se Friderik in Veronika ob vsej svoji ljubezni ne moreta, ker se takemu «rodoskrunstvu» z nezlomljivim hotenjem upira Friderikov oče, tisti na svojo mogočnost ponosni ter še dalje in više, do «knežjih» ciljev stremeči celjski grof Herman, ki si iz razlogov rodbinske politike želi vse drugačno snaho, nego je «ona», «gospodična z Desenic», «vlačuga»

z Desenic»; zato dá Veroniko vreči v ječo celjskega gradu, kjer pred porodom umre z otrokom vred, ki ga je zanosila s Friderikom. —

Hm! Vsakdanji konflikt med sinom pa očetom! Samo da se tukaj odigrava v dušah tako zvanih višjih in najvišjih stebrov človeške družbe. Tako utegneta reči. Neprijeten spor med sinom, ki ga tare «ljubezni tiranija», kakor je to do skrajne nazornosti izrazil Prešeren, in pa med očetom, kateremu hodi največ po glavi — «kaj posojila neso, kaj hiše, polje, kaj kupčija» in podobne reči. Pač več en, v bistvu človekovem zakoreninjen boj med stari rimi pa mladimi.

Res, ta konflikt je že tako do banalnosti vsakdanji, da človeka niti več ne prime kdovekaj za dušo, ako ne stopi pred te na kak čisto izreden način. A Župančič nam v «Veroniki Deseniški» ta konflikt prikazuje na povsem izreden, to je na takšen način, kakor se doslej ta konflikt ni obravnaval v slovenskem jeziku. Ko se ta sicer od konvencionalne, to je obrabljene besede za=brisan spor, v kateri ga dan na dan slišimo rešetati, na posameznih mestih «Veronike Deseniške» odigrava pred teboj odsevan skozi tako ostro prizmo Župančičevega samosvojega izraževanja: tedaj se ti začne čudežno odklepiti inace «zaklenjena kamrica» človeške duše in njenih najtajnejših utripov — vse do «dna». Tudi o tvorcu «Veronike Deseniške» bi se namreč dalo reči:

Ta ti obrača svet kakor seno,
da pride vse na milost sončnih žarkov. (40)

Pa naj sledi nekoliko mest iz tragedije na pokaz in v dokaz pravkar izrečenih trditev!

1. Gospa Charlotte Bühler, profesorica na tehniki v Draždanih, n. pr. nam z izredno finim čutom odkriva, kaj je v psihologiji mladenke «večno ženskega». Vzlic njenim silno zanimivim ugotovitvam pa tvegam vprašanje, ali se da v obliki znanstvene preciznosti tisti labilni stadij v dekliški duši koncem pubertetne dobe toli nazorno naslikati, kakor je to storil pesnik z besedami, ki jih polaga na jezik Veronikini teti Sidi:

Oj brate — deklice so rahel cvet;
saj veš o Kresu zarje Vidove:
večerna se poljublja z jutranjo —
večerna ugasne, jutranja zasine,
med njima pa je nezaznaven hip,
ko sonce docvete in se osuje. (14)

In —

Veronika gre v zarje Vidove. (15)

To je sklep, tako čudovit sklep per modum Barbara, kakor ga suhoparna logika znanstvene psihologije, oziroma mladinoslovja s svojimi izrazili kratkomalo — ne zmore. Tej ponazoritvi bi se dal ob stran postaviti edino še, recimo, verz iz Prešernove gazele: Deklica prevzetna! zmisli, kāk je kratek vsaki cvet, da začne se leto starat' že v srpani (= v juliju, oziroma — v Juliji, kateri je bilo komaj 16 let).

2. Ali pa čar tajne prve ljubezni, ki ga je do vrha polna Veronikina duša! Kdor bi kaj takega poskušal «točno» in «jasno» povedati, zanj pač velja vprašanje: «Je kdo kedaj že tehtal mesečino?» (43). Za tako doživetje so docela odgovarjajoč izraz samo besede:

«— — — — Bogata sem!
Le svétu oči zaprem in si pogledam
navznoter — o — v meni je vse svetló,
in vidim, da sem zaklenjen tabernakelj,
ki vanj so nanosili božji sli
ves blesk sveta in meni edini dali,
da smem vanj zreti in ga vživati. (86)

3. In o d k o d se je vzela Veronikina tolika ljubezen do Friderika? No, se je pač zagledala vanj, tako ali podobno slove običajno utemeljevanje tega stvarnega stanu. Toda ta način izražanja je «Grobschmiedearbeit», ki nimalo ne ustreza finemu kolesju, katerega gonijo tukaj nastopajoče duševne sile, osobito bipolarni utripi človeške duše, kakor se očitujejo v prelestnem dialogu med Friderikom in Veroniko ob prvem srečanju (29) ali pa pozneje (93) v Veronikinih besedah:

Moj plamen ni zagorel sam od sebe:
plamen je plamen vnel — tako je z nama.
Poznate obiskávanje svetinj
med našimi cerkvicami na samem?
V poletni noči stoži se svetniku
po bratu, po sosedu v drugi cerkvi,
temu po onem — in skoz svetlo noč
svetinji poletita v medlem soju
si hrepene naproti...
Kjer pa se srečata, se strneta
v svetem poljubu in se raziskrita. —
Tako bilo je z nama.

4. Kaj da se pravi s a m o z a v e s t e n biti, o sebi imeti nadčloveško visoko mnenje, to pa nam Friderikov oče, grof Herman, takole pove:

K. Ozvald: Veronika Deseniška, naš veliki kulturni dokument

— — — Ob setvi duš
pade katera ponevedoma
Bogú iz sevnice na suha tla
in se je zakrléžila na plitkem:
a mene je z razmahnjeno desnico
zagnal v globlji razor za višjo rast. (170)

In njegova izpoved o trdem, doslednem pa brezobzirnem, zgolj računarskem stremljenju za velikimi, daljnimi cilji je take:

Celje je sen visok iz roda v rod.
Jaz sem ga moral sanjati na tleh,
na gručasti, uporni ráskavini,
kjer se korist zadeva ob korist
in tarejo trdo stvari svetá.
Niti na tleh ga nisem še dosanjal.
Ti, Friderik, sem upal, da ga boš,
in Ulrik, on da poleti ž njim v zarjo...
Kdor tega sna ne sanja, ni Celjan.
Vsa pokolenja so v njem dihala,
le tebe, Friderik, je sen preskočil.

5. In končno bodi še s čudotvorno silo Župančičeve besede prikazano, kako Friderik, ki je v svojih žilah nosil «vrelo kri», ki ga je Bog «zvrhal z vso strastjo človeško in mu je težje dal kot drugim nam», postane ob solncu Veronikine ljubezni — «človek»:

Ah, oče, da ti je pogledati
mi v jedro duše, v tajno zibko sanj!
Uzrl bi v novem svitu celjski sen,
kako se objema in poljublja z dvojčkom,
sestrico mlajšo, pa enakovrstno,
kako posojata si blesk in dih
in rasteta samo od obhajila,
kjer sta drug drugemu si hostija.
Moja ljubezen do Veronike
tako se je spojila s celjskim snom,
da ni mogoče več ju lóčiti:
prokolni enega in drugi vene. —

Literarni umotvor «Veronika Deseniška», to utegne nemara biti že iz navedenih mest razvidno, ni — fabula + dramska tehnika + svojevrsten jezik..., kakor, vsaj dozdeva se mi tako, to reč prikazujejo dosedanje ocene. To je marveč kos živega, vedno zanimivega življenja, ki nam ga umetnik ob žarometih svoje čudodelne besede predóčuje s toliko nazornostjo, da se ti ob gledanju — «srce navriska in izjoče». V tem dejstvu je — katarzis te pristno naše tragedije.

Stano Kosovel: Kaj smo?

Vsega skupaj: Čisto samosvoj jezik v «Veroniki Deseniški» je tisti arcanum, brez katerega bi naša najmodernejša drama bila isto, kar, recimo, te ali one vrste industrijska naprava — brez gonilne sile. Brez neobičajno izrazilne moči tega jezika bi nam zmisel posameznih odstavkov, oziroma stavkov in mest v tragediji ostal — nedosegljiv, «transcendenten» ali pa bi se nam le površno razkrival. «Veronika Deseniška» je najočividnejši izkaz, pravi paradigma strukturno-teoretske nujnosti, da — vsebina umetnine tvori podlago vnanji, čutno doznavni (jezikovni) obliki in oblika vsebini. In dalje velja o tem jeziku isto, kar n. pr. o barvnih tonih na slikah starih in novih «mojstrov»: teh izrazil ni mogoče na kak drug način, n. pr. «z drugimi besedami» popolnoma adekvatno nadomestiti. Temu in temu doživetju (umetnikovemu) namreč ustreza samo en čisto primeren izraz, kar včasih naravnost pretresljivo izpričujejo vsi tisti, ki so se trdo borili, skušajoč n. pr. dobiti pravo besedo za to, česar jim je prekipevala duša. In — «kjer si duša izvojuje obliko, tam obenem i oblika zaposede dušo» (Th. Litt). In tega doživetja ne moreš poljubno izraziti v različnih oblikah na ta način, kakor se n. pr. ista količina vode lahko zajame ali v vrč ali v skledo ali v škof... Zato se Veronika Deseniška ne dá — prevesti, to je tako prevesti, da bi prevod «v duhu in resnici» reprezentiral Župančičevo tragedijo. In v jugoslovansko kulturo pojde Veronika Deseniška kot integralen del samo — talis, qualis.

Stano Kosovel / Kaj smo?

Kaj drugega smo kot leteči ptiči,
ki so za njimi vsi bežeči griči? —
Nič več, nič več!

In kaj smo kakor ladja brez krmila,
ki smer je v dolgi vožnji izgrešila
in tisoč sreč!

Kaj drugega kot veter, ki ne gane,
ko vidi, da v vesoljstvu ne obstane
nobena reč?!

In nič več kakor listi padajoči,
v pripeki solnce izgorevajoči —
Nič več, nič več!
